

Basralı Muhtelit Râvîler (Hicrî İlk Üç Asır)*

Ali ÇELİK**

Özet

Hadis rivâyetinde bulunan ve sika kabul edilen bazı râvîlerin, ömürlerinin sonlarına doğru geçirdikleri rahatsızlıklardan dolayı rivâyetleri tenkid edilmiştir. Bu rahatsızlıklardan biri sayılan ve zabt kusurlarından kesretu'l-ğalat (hata) ve sîu'l-hıfzla yakından ilintili olan “ihtilât”, hadis râvîsinin yaşlanma veya aniden bir felaketle karşılaşmasından dolayı hafıza bozukluğuna uğraması neticesinde rivâyetlerini birbirine karıştırması demektir. Söz konusu rahatsızlığı geçiren râvîlerin rivâyetleri, bazı şartlar dâhilinde kabul edilmişken bu şartları haiz olamayanların rivâyetleri ise ya reddedilmiş ya da temkinli davranılarak haklarında herhangi bir hüküm verilmeden tevakkuf edilmiştir. Araştırma konumuz olan Basralı râvîlerden bazıları, hadis münekkitlerince tevsik edildiği halde ömürlerinin sonlarına doğru ihtilâta uğramış ve rivâyetleri tartışılır hale gelmiştir. Yaptığımız incelemeler neticesinde Basra'da ihtilâta uğraması sonucunda muhtelit diye cerh edilen

* Bu makale, “İlk Üç Asırda Basra'da Hadis İlimi” adıyla Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Bölümü Hadis Anabilim Dalı'nda 2013 yılında Prof. Dr. Abdülkadir EVGİN danışmanlığında başladığım ve hala devam etmekte olan doktora tez çalışmamdan üretilmiştir.

** Arş. Gör., Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Ana Bilim Dalı, (celiker81@hotmail.com).

râvîlerin rahatsızlık tarihleri tespit edilmiştir. Rahatsızlık tarihleri tespit edilen muhtelitlerin hadis rivayetindeki ehliyet durumları ve rivâyetleri hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur. Ayrıca râvîlerimizin yaşadığı belde olan Basra tarihi hakkında bilgi verilip ilk üç asırda Basra'da hadis ilminin gelişimine kısaca değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Basra, hadis, ihtilât, sika, râvî.

The Confused Narrators From Basra (The First Three Hijri Centuries)

Abstrac

Some of the narrations of reliable accepted hadith narrators were criticized because of the diseases they had close to their death. For example, one of these diseases; the disease of confusing information that is one of the defects of memorization associated with multitude of mistakes and weakness of memory is narrators' confusing narrations as a result of aging or encountering a sudden catastrophe. While the narrations of the narrators who had this disease were accepted in certain conditions; the narrations that didn't have the determined criterions were either rejected or kept waiting cautiously without any provision given about them. Although some of the narrators from Basra who are the subject of our research were found safe by hadith criticisers; they confused information in the last period of their lives and their narrations started to be discussed. As a result of our examinations, the illness times of the narrators criticized of being confused as a result of confusing information in Basra were fixed. Evaluations about the illnesses times fixed-confused narrators' competence in hadith narrating and narrations are made. Also brief information about Basra, the town our narrators lived in, is given and the development of hadith science in Basra in the first three centuries is examined.

Keywords: Basra, hadith, confusing information, reliable, narrator

Giriş

Bilindiği üzere hadislerin sıhhatiyle ilgili ilk değerlendirmeler, sahâbe döneminden itibaren başlamıştır. Sahâbîlerin insan olmaları hasebiyle; zekâ düzeyleri, anlama kapasiteleri ve hıfz kabiliyetleri birbirlerinden farklılık arz ettiklerinden dolayı rivâyet ettikleri hadislerde hata yapabiliyorlardı. Nitekim onlardan bazıları zabt eksikliğinden kaynaklı yaptıkları hatalar, hadis konusunda bilgi sahibi olan başka sahâbîler tarafından düzeltiliyordu. Aynı şekilde sahâbenin ardından gelen tabiûn ve sonraki nesillerden çok sayıda râvî de

zabt kaynaklı problemlerden dolayı cerhe uğraması sonucu rivâyetleri tenkid edilmiştir. Râvîlerin zabtlarından kaynaklanan bu kusurlar münekkidler tarafından tespit edilerek hadis usûlünde beşi adalet beşi de zabt kusuru olmak üzere on cerh kusuru(metâin-i aşere)olarak belirlenmiştir.¹

Hadis usûlünde râvînin zabtına dönük kusurlardan sayılan “ihtilât” kavramı, hadis râvîsinin yaşlanma veya aniden bir felaketle karşılaşmasından dolayı hafıza bozukluğuna uğraması neticesinde rivâyetlerini birbirine karıştırması² anlamında kullanılmakta ve bu rahatsızlığa uğrayan râvî de “muhtelit”³ diye isimlendirilmektedir. İhtilât, hadis usûlünde cerh sebepleri olarak belirlenen metâinü'l-’aşerenin zabt sıfatına dönük beş kusurundan “kesretü'l-ğalat(hata)” ve “sûu'l-hıfz”la yakından bağlantılıdır.

Hadis rivâyetine ehliyet bakımından sika kabul edilen birçok râvî, hayatlarının sonlarına doğru farklı nedenlerden dolayı hafıza kaybına uğramış ve rivâyet ettikleri hadisleri birbirlerine karıştırır hale gelmişlerdir. Râvîlerin tecrîhine, rivâyetlerinin de tenkid ve hatta reddine sebep olan bu durum, münekkid hadis âlimlerinin dikkatinden kaçmadığı gibi onları bu hususta birtakım araştırmalar yapıp bazı önlemler almaya sevk etmiştir. Nitekim hadis münekkitleri, bu duruma düşen râvîleri hemen tespit ederek hem hadis rivâyet etmelerine engel olmuş hem de diğer râvîleri bunların rivâyetlerine karşı dikkatli olmaları hususunda uyarmışlardır. Ayrıca muhtelitlerin, ihtilâta uğrama zamanını ve neden(ler)ini, rahatsızlıktan önce ve sonra rivâyet ettikleri hadisleri ile onlardan rivâyette bulunan râvîleri de tespit etmişlerdir. Tespit ameliyesinden sonra, önceden sika kabul edilen bu râvîlerin ihtilâttan önce rivâyet ettiği (tespit edilen) hadisleri makbûl, ihtilâttan sonraları ise merdûd sayılmış; ihtilâttan önce mi yoksa sonra mı rivâyet ettiği tam olarak belirlenemeyenlerin hükmü konusunda ise tevakkuf edilmiştir⁴.

Makalemize konu edindiğimiz Basra’da, önceden “sika” olarak ta’dîl edilen çok sayıda râvî sonradan ihtilâta maruz kalmıştır. Saîd b. İyâs el-Cureyrî (ö. 144/761), Saîd b. Ebî Arûbe (ö. 156/773), Cerîr b. Hâzım Ebu’n-Nadr el-Basrî (ö.170/786), ‘Ârim (Ebû Nu’mân Muhammed b. Fadl el-Basrî) (ö. 224/839) gibi râvîler ömürlerinin sonlarına doğru hafıza bozukluğuna duçar olmuşlardır.

1 Geniş bilgi için bkz. Emin Aşıkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkidi*, İFAV, İstanbul 1997, s. 130-138.

2 Bkz. Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, İstanbul 2013, s. 130.

3 Bkz. Aydın, s. 207.

4 İbnü’s-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdirrahmân eş-Şehrezurî, *‘Ulûmü’l-Hadîs*, thk. Nurettin ‘İtr, Dârü’l-Fikr, Dimaşk 1986, s. 391-392; Aşıkutlu, s. 138-139.

Zabt sıfatına yönelik kusurlar içerisinde değerlendirilerek râvîlerin cerh, rivâyetlerin de reddine sebep olan “Hadiste İhtilât” konusuyla ilgili ülkemizde sadece Mehmet Fatih KAYA tarafından 1998 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalında hazırlanmış olan “Hadis Usûlünde İhtilât” adlı yüksek lisans tezi bulunmaktadır.⁵ Kaya’nın, söz konusu çalışmada ihtilâta dair “mâhiyeti, tespiti, sebepleri, sîgaları ve muhtelit râvînin hadislerinin değeri” gibi genel başlıklar açıp bölge veya şehir özelinde muhtelit râvîler ile ilgili konulara temas etmemesi bizi böyle bir çalışmaya sevk etti. “Hadiste İhtilât” ile ilgili çalışmalara katkı sunacağına inandığımız bu araştırmamızda, muhtelit râvîlerimizin yaşadığı coğrafya olan Basra’nın şehir tarihine ve Basralı hadisçilere dair özet bilgiler verdikten sonra sırayla bir cerh terim olarak ihtilât’ın sözlük ve terim anlamı, tespiti, nedenleri; Basralı muhtelit râvîler ve rivâyetlerinin değeri üzerine durulacaktır.

I- Basra Şehir Tarihine Genel Bir Bakış

Basra, Hz. Ömer döneminde ve onun onayıyla Utbe b. Gazvan (ö. 17/638) tarafından Hicrî 14 senesinde şimdiki Basra ile Zübeyr arasında kalan bölgede⁶ orduğâh bir şehir olarak kuruldu.⁷ İlk zamanlarda insanların yerleşmeye yönelik pek rağbet göstermediği Basra’ya, Hz. Ömer’in yaptığı bazı değişiklikler neticesinde civardaki yerleşim yerlerinde bulunan insanlar göç ederek yerleşmeye başladı.⁸ Hatta Hz. Ömer’in hilafetinin sonlarına doğru Basra’ya yaklaşık kırk kabileye mensup Araplar ile birlikte fetihler neticesinde esir alınanlara, İslamiyet’i din olarak tercih edenlere ve farklı bölgelerden gelen tüccarlara ev sahipliği yapar hale gelmişti.⁹ Gittikçe askeri özelliğini kaybedip sivilleşen Basra’nın, Hz. Osman döneminde refah seviyesi artmış;

5 Söz konusu tez yazarı tarafından, *Hadis Usûlünde İhtilât (Râvî'nin-Akıl ve Hâfıza Fonksiyonlarının Zarar Görmesi ve Bunun Rivâyetlerine Etkisi)*, Rihle kitap, İstanbul 2011, 120 sayfa olarak yayımlanmıştır.

6 Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu’t-Taberî*, thk. Muhammed Ebû’l-Fadl İbrahim, Daru’l-Me’arif, Kahire 1967, III, 590; Ahmed b. Yahya b. Cabir el-Belâzurî, *Futûhu’l-Buldân*, thk. Abdullâh Enis et-Tübbâ- Ömer Enis et-Tübbâ, Beyrut 1987, s. 483.

7 Muhammed b. Sa’d b. Menî’, *Kitâbü’t-Tabakâti’l-Kebîr*, thk. Alî Muhammed Ömer, Mektebetü’l-Hancı, Kâhire 2001, IX, 6; Richard Hartman, “Basra”, *İslam Ansiklopedisi*, Tevsi’, Besim Darkot-M, Tayyib Gökbilgin, M.E.B., Eskişehir 1997, II, 320.

8 Ahmed Ali Sâlih, *et-Tanzîmâtü’l-İçtimâ’iyye ve’l-İktisâdiyye fi’l-Basra*, Matba’atu’l-Ma’ârif, Bağdat 1953, s. 28; Abdulhalık Bakır, “Basra”, *DİA*, Ankara 1992, V, 109.

9 Sâlih, s. 72-74; Bakır, “Basra”, *DİA*, V, 109-110.

şehir idarî, ekonomik ve mimarî açıdan olağanüstü bir şekilde gelişerek bölgenin en önemli şehirleri arasında yer aldı. Abbasiler döneminde iktisat ve medeniyet açısından en şaşalı günlerini yaşamasına rağmen, daha sonraki dönemlerde meydana gelen iç karışıklıklar ve sosyal olaylarla birlikte siyasî ve ticarî istikrarın bozulması ve yeni bir şehir olan Bağdat'ın kurulmasıyla birlikte giderek eski değerini kaybetmeye başladı.¹⁰

Şu an Irak Cumhuriyeti sınırları içerisinde yer alan Basra,¹¹ kurulduğu günden bu yana birçok tahribata uğramasına rağmen sahip olduğu kültürel, tarihî ve mimarî değerler sayesinde hâlâ İslâm Medeniyeti'nin en önemli kültürel ve ilmî merkezlerden biri olma hüviyetini sürdürmektedir.

II-Basra'da Hadis

Hz. Ömer'in (ö. 23/644) emriyle ordugâh olarak kurulan Basra, kısa sürede askerî özelliğiyle birlikte siyasî, ticarî, kültürel ve ilmî alanlarda da gelişerek o günkü İslâm coğrafyasının önemli şehirlerinden biri olmayı başardı.¹² Kuşkusuz bu başarıda en büyük pay, Hz. Ömer'e ve Basra'ya vali olarak atadığı Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö. 44/664) ile birlikte Basralılara dinî konuları öğretmek amacıyla gönderdiği on sahâbîye aittir.¹³ Nitekim vali Ebû Mûsâ el-Eş'arî, aralarında Enes b. Mâlik (ö. 93/711) ve İmrân b. Husayn (ö. 52/672) gibi önemli sahâbîlerin de bulunduğu kişileri yanına alarak Basra'ya gelip görevine başlamış¹⁴ ve idarî görevinin yanında Hz. Ömer tarafından kendisine tevdi edilen şehir halkına Kur'ân ile birlikte Hz. Peygamber'in sünnet(hadisler)ini öğretmek amacıyla mescidin bir köşesinde ders halkası oluşturma şeklindeki muallimlik vazifesini de icrâ etmiştir.¹⁵

Basra'da Ebû Mûsâ el-Eş'arî ve beraberinde gönderilen sahâbîlerin birlikte başlattıkları bu ilmî gelenek, daha sonraki dönemlerde Hasan el-Basrî (ö. 110/728), Muhammed b. Sirîn (ö. 110/728), Ebu'l-Âliye er-Riyâhî(ö. 90/709), Katâde (ö. 117/735), Eyyûb es-Sehtiyânî (ö. 131/748), Humeyd et-Tavîl (ö.

10 Bakır, "Basra", *DİA*, V, 110.

11 Yusuf Halaçoğlu, "Basra", *DİA*, Ankara 1992, V, 114.

12 Geniş bilgi için bkz. Bakır, "Basra", *DİA*, V, 110-111.

13 Geniş bilgi için bkz. Abdülcebbar Nâcî, *el-Medârisü'l-Târîhiyyetü'l-İslâmiyye (Medresetü'l-Basrati Enmûzecen)*, Merkezü'l-Âkâdemî lî Ehbâs, Beyrut 2013, s. 58.

14 İzzüddîn Muhammed b. Muhammed b. Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, thk. Ebu'l-Fida Abdullah el- Kâdî, Beyrut 1987, II, 385.

15 Nâcî, *Târîhu'l-Hareketi'l-Fikriyye fi'l-Basrati fi'l-Asri'l-İslâmî*, Dârü'l-Hikme Câmi'atü'l-Basra, Basra 1991 s. 55-57.

142/759), Süleymân et-Teymî (ö. 143/760) ve isimlerini zikredemediğimiz daha birçok tâbiî âlim tarafından mescitte kendilerine tahsis edilen yerlerde insanlara ilim [Kur'ân ve sünnet(hadîs)] öğreterek devam ettirilmiştir.¹⁶

Tabiînden sonra gelen tebe-i tabiîn ve sonraki nesil bilginler de seleflerinden öğrendikleri ilimleri daha da geliştirerek sözlü ve yazılı olarak muhafaza edip günümüze ulaşımlarını sağlamışlardır. Özellikle bu dönemlerde yaşayan Saîd b. Ebî Arûbe (ö. 156/773), Rabî' b. Habîb (ö. 160/776), Rabî' b. Sabîh (ö. 160/776), Şu'be b. Haccâc (ö. 160/776), Hammâd b. Seleme (ö. 167/783), Hammâd b. Zeyd (ö. 179/795), İsmâil b. 'Uleyye (ö. 193/808), Abdurrahmân b. Mehdî (ö. 198/813), Yahyâ el-Kattân (ö. 198/813), Ebû Dâvud et-Tayâlisî (ö. 204/819), Mûsâ et-Tebûzekî (ö. 223/838), Musedded b. Muserhed (ö. 228/842), Ali b. el-Medînî (ö. 234/848), Halife b. Hayyât (ö. 240/854), Amr b. Ali el-Fellâs (ö. 249/863), Bundâr (ö. 252/866), Ebû Dâvûd (ö. 275/888), Ebû Müslim el-Keccî (ö. 292/904) ve Bezzâr (ö. 292/904) önemli muhaddislerden sadece birkaçı olup Basra'da köklü bir hadis kültürünün oluşmasına öncülük ederek hadislerin korunmasına ve hadis ilminin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır.¹⁷

III-Bir Cerh Terimi Olarak “İhtilâl” ve Basralı Muhtelit Râvîler

A. Tanımı (sözlük ve terim anlamı)

Bir şeyin başka bir şeyle karıştırılması, mezc edilmesi anlamında kullanılan “حَطَطَ، يَحْطِطُ، حَطَطًا” fiilinden iftiâl vezninde olan “إِحْتِلَاطًا” mastarı, sözlükte karışmak, aklın ve şuurun karışması, bozulması ve fâsît olması manasına gelmektedir.¹⁸ Nitekim akli ve şuuru bozulup fâsît olan râvîye de “**muhtelit**” veya “**muhtalât**” denilmektedir.¹⁹ Hadis usulünün bir terimi olarak ise sonradan yaşlılık, hastalık, kitaplarının zayi olması gibi arızî nedenlerle hafıza kaybına uğrayan dolayısıyla bu rahatsızlıklardan sonra rivâyetlerini karıştıran kimse/râvî²⁰ olarak tanımlanmaktadır.

16 Bu dönemde mescitler ibadet vazifesiyle birlikte birer ilim medresesi görevini de icra ediyordu. Geniş bilgi için bkz. Nâcî, *Târuhu'l-Hareketi'l-Fikriye*, s. 15.

17 Kemal Sandıççı, *İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasında Hadîs*, DİB, Ankara 1991, s. 128-188.

18 Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî b. Manzur, *Lisânu'l-Arab*, thk. Abdullâh Ali el-Kebîr-Muhammed Ahmed Hasbillâh-Hâşim Muhammed eş-Şâzelî, Daru'l-Me'ârif, Kahire trz., “halete”, II, 1229-1231.

19 Bkz. Mehmet Fatih Kaya, *Hadis Usûlünde İhtilâl*, Rihle Kitap, İstanbul 2011, s. 35-39.

20 Abdurrahmân b. İbrâhîm el-Hamîsî, *Mu'cemu'l-'Ulumi'l-Hadîsi'n-Nebevî*, Dâru İbn Hazm, Sana, trz., s. 16; Aydınlı, s. 130-207.

B. İhtilât Konusundaki Görüşler

Hadis rivâyetine ehliyeti bakımından önceleri sika kabul edilip sonradan ihtilâta uğraması sonucu kaynaklara “muhtelit râvî” olarak geçmiş bazı râvîler ve rivâyetleri tenkide tabi tutulmuştur. Hadis münekkitlerince araştırılan bu durumdaki kişilerin rivâyetleri, bazı kıstaslara göre kabul veya reddedileceği yönünde görüşler serd edilmiştir. Tercih edilen görüşe göre, sû' u'l-hifz²¹ kapsamında değerlendirilen ihtilât'ın başlangıç tarihi esas alınarak rahatsızlığın başlangıç tarihinin bilinmesi halinde muhtelit ihtilâttan önceki rivâyetlerine itibar edilir,²² aksi takdirde itibar edilmez. Sözelimi Ali el-Medînî, Yahyâ el-Kattân'ın Hanzale es-Sedûs'ın (ö. [?]) ihtilâta uğrağını hissettiği andan itibaren ondan rivâyette bulunmadığını,²³ aynı şekilde Fellâs da, Anbese b. Saîd [ö. (?)] ile oturduğu esnada onun hafıza kaybına uğradığını fark edince ondan rivâyette bulunmayı terk ettiğini belirtmiştir.²⁴ Bu bağlamda Şu'be, Eş'as el-Esrem'den (ö. 136/754) rivâyet ettiği hadislerin ihtilât öncesi olduğunu belirtmiştir.²⁵ Görüldüğü üzere muhaddisler, hadis aldıkları kişinin hafıza bozukluğuna uğradığını fark ettikleri andan itibaren ondan rivâyette bulunmayı terk etmişlerdir. Ancak rivâyet almayı terk ettikleri muhtelit râvînin hastalık öncesi rivâyetleri aleyhinde herhangi menfi bir söz söyleyerek onları nakletmeye devam etmişlerdir.

İbn Hibbân (ö. 354/965) ise muhtelit râvîlerin rivâyetlerinin hükmü konusunda hemen yukarıda zikrettiğimiz hadis bilginlerinin geneli tarafından kabul edilen görüşe katılmamıştır. Nitekim o; ömürlerinin sonlarına doğru hafıza kaybına uğrayan sika râvîlerin naklettikleri şeyleri bilmedikleri, istedikleri şekilde rivâyette buldukları ve sahîh hadisi sakîminden ayırt edemediklerinden dolayı rivâyetlerinin terk edilmesi gerektiğini belirterek onlardan nakledilen rivâyetlerin kabul edilemeyeceğini ifade etmiştir.²⁶

21 Ravinin hadis rivayetinde yanlışlarının doğrularından fazla olacak şekilde hafızasının kötü olması anlamında kullanılır. Bkz. Aydınlı, s. 290.

22 Ebû'l-Fazl Şehâbeddin Ahmed b. Hacer el-Askalânî, *Nuhbetü'l-Fiker fi Mustalahi Ehli'l-Eser*, thk. Abdulhumejd b. Sâlih, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2006, s. 83.

23 Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi İlmi'r-Rivâye*, thk. Zekeriyâ Umeyrât, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1971, s. 125.

24 Ebû Ahmed Abdullah el-Curcânî b. Adî, *el-Kâmil fi Duafâi'r-Ricâl*, thk. Âdil Ahmed- Alf Muhammed, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut trz, VI, 465; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 125.

25 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 125.

26 Ebû Hatim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Kitâbu'l-Mecruhîn mine'l-Muhaddisîn*, thk. Hamdî Abdulmecîd es-Selefi, Dâru'l-Samî'i, Riyâd 2000, I, 68.

Ancak İbn Hibbân'ın bu görüşü ehl-i ilim tarafından rağbet görmemiş ve o bu fikriyle teferrüd etmiştir. Tercih edilen görüşe göre tevsik edilen râvînin ihtilâta uğradığı tarihin bilinmesi halinde ihtilât öncesi naklettiği rivâyetleri “makbul”, rahatsızlık sonrası tahdis ettiği hadisler ise “merdûd”tur. Şayet ihtilâta uğradığı tarih bilinmiyorsa o zaman rivâyetlerinin reddi yerini tevakuf edilir. Sika râvîler için durum bu iken, hadis rivâyetinde zayıf kabul edilen râvîler için bu durum geçerli değildir.²⁷

B. Basra'da Muhtelit Kabul Edilen Râvîler

Hicrî ilk üç asırda Basra'da ömürlerinin sonlarına doğru hafıza kaybına uğrayan birçok muhaddisin olduğu kaynaklarda zikredilmektedir. Biz bunlardan sadece sika kabul edildiği halde sonradan ihtilâta maruz kalıp muhtelit sayılan râvîleri ele alacağız. Bunun için de söz konusu râvîlerin kısa tercemelerini verip ihtilâta uğrama tarihleri ile rivâyetlerinin durumlarını irdelemeye çalışacağız. Basra'da muhtelit kabul edilen râvîler şunlardır:

Sâid b. İyâs el-Cureyrî (ö. 144/761)

Basralı muhaddislerden olan Saîd b. İyâs,²⁸ münekkidler tarafından hadis rivâyetinde “hafız ve sika”²⁹ olarak tevsik edilmekle birlikte ömrünün sonlarına doğru hafıza kaybına uğramıştır.³⁰ Ebî Tüfeyl, Hayyân b. Umeyr, Abdullâh b. Bureyde, Abdurrahmân b. Ebî Bekre, Ebû Osmân en-Nehdî, Ebî Nadre, Yezîd b. Abdullâh ve başkalarından rivayette bulundu.³¹ Kendisinden İsmâil b. Uleyye, Hammâd b. Seleme, Hammâd b. Zeyd, Süfyân es-Sevrî, Şu'be, Abdullâh b. Mubârek, Ma'mer b. Râşid ve başkaları rivayette bulundu.³²

27 el-Hamîsî, s. 16.

28 Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut trs, I, 155; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, thk. İbrâhîm Zeybek-Adil Murşid, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut trs, II, 7; Celâleddin Abdurrahman b. Muhammed Suyûtî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, Dâru'l-kütubi'l-İlmiyye, Beyrut 1983, s. 75.

29 Zehabî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, I, 155; Suyûtî, s. 74.

30 İbn Sa'd, IX, 261; Ebu'l-Hasen Ahmed b. Abdullah el-İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, thk. Abdülalîm Abdülzîm el-Bestevî, Matba'tü'l-Medine, Kahire 1404, I, 394; İbn Hibbân, *Kitabü's-Sikât*, thk. Muhammed Abdü'l-Mü'id Hân, Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, Haydarâbâd 1973, VI, 351; Ebû'l-Haccâc Yusûf b. ez-Zekî el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemal fî Esmâ'ir-Ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1983, X, 340-341.

31 el-Mizzî, X, 338-339; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 7.

32 el-Mizzî, X, 339-340; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 7.

Hafıza bozukluğu yaşadığı konusu münekkidlerin ekseriyeti tarafından kabul edilen Saîd'in³³ rahatsızlık tarihi hakkında ihtilaf bulunmaktadır. Kehmes (ö. 149/766), Saîd'in h. 132 yılında gerçekleşen taun salgınından önce hafıza kaybına uğradığını³⁴ ve taun gününden beri ondan rivâyette bulunmayı kerih gördüğünü³⁵, Nesâî (ö. 303/915) onun taundan sonra hafıza kaybına uğradığını³⁶ ve bu tarihten sonra rivâyetlerinin hiçbir değerinin olmadığını belirtmiş³⁷, el-İclî (ö. 261/874) onu es-Sikât'ında zikredip ömrünün son sekiz yılında hafıza kaybına uğradığını³⁸, İbn Hibbân da aynı şekilde onu es-Sikât'ında zikretmiş; ancak son üç yılında hafıza kaybına uğradığını ve hafıza kaybının hafif oluşundan dolayı onu eserine aldığını belirtmektedir.³⁹ Ancak Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ise zikrettiğimiz münekkidlerin aksine, İsmâîl b. Uleyye'ye (ö. 193/808) Saîd b. İyâs'da hafıza kaybının olup olmadığına dair soru sorduğunda, hafıza kaybına uğramadığını söyleyerek onun normal bir yaşlılık dönemini geçirdiğini belirtmiştir.⁴⁰

Kaynaklarda Saîd b. İyâs'ın ihtilât sonrasında da hadis naklettiğine dair rivâyetler mevcuttur. Bu konuda Yahyâ b. Maîn (ö. 233/847), Yahyâ el-Kattân'ın Saîd b. İyâs'tan hadis rivâyet eden İsâ b. Yûnus'a (ö. 187/803) hafıza rahatsızlığından dolayı ondan rivâyette bulunmamasını tavsiye ettiğini belirtmiş⁴¹, el-İclî de ihtilâttan sonra Saîd b. İyâs'dan Yezîd b. Hârûn (ö. 206/821), İbn Mubârek (ö. 181/797), Muhammed b. Ebî Hâtim (ö.[?]) ve küçük râvîlerin rivâyette bulunduğunu ifade etmiştir.⁴² Bizzat İbn Ebî Adî (ö.[?]),

33 Abdurrahman b. Ebî Hâtim er-Râzî, *Kitâbu'l-Cerh ve'l-Ta'dîl*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1953, IV, 13; İbn Adî, IV, 445-446; el-Mizzî, X, 340.

34 İbn Adî, IV, 444-445.

35 İbn Sa'd, IX, 261; İbn Ebî Hâtim, IV, 12.

36 el-Mizzî, X, 341; Zehebî, *Tezhîbu Tezhîbi'l-Kemal fi Esmâ'ir-Ricâl*, thk. Ğuneym Abbâs Ğuneym-Mecdî's-Seyyid Emîn, el-Fârûku'l-Hadîs, Kahire 2003, III, 419; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 7.

37 Ahmed b. Şu'ayb en-Nesâî, *Kitâbu'd-Du'afâ ve'l-Metrûkin*, thk. Mahmûd İbrâhim Zâyed, Daru'l-Ma'rîfe, Beyrut 1986, s. 189; Suyûtî, s. 75.

38 İclî, I, 394.

39 İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 351; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 7.

40 Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, I, 155; a. mlf., *Tezhîb*, III, 420.

41 Ebû Saîd Selâhaddîn Halîl b. Keykeldî el-Alâî, *Kitâbu'l-Muhtelitîn* thk. Rifat Fevzî Abdülmuttalib- Ali Abdülbasit Mezîd, Mektebetü'l-Hancî, Kâhire 1996, s. 38; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 7.

42 İclî, I, 394; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 7.

ihtilât günlerinde ondan rivâyette bulunduğunu itiraf etmiştir.⁴³ Yezîd b. Hârûn ise, Saîd'den h. 142 yılının başlarında hadis işittiğini ve kendisinden sonra İshâk el-Ezrak'ın da [ö.(?)] ondan hadis naklettiğini belirtmiştir.⁴⁴

Sika râvîlerden kabul edilen Saîd b. İyâs'ın ihtilât öncesi rivâyetleri makbûl kabul edilirken hafıza bozukluğu sonrası naklettiği rivâyetler ise reddedilmiştir.⁴⁵ Bu konuda İbn Adî (ö. 365/975), Saîd b. İyâs'ın rahatsızlanmadan önceki rivâyetlerinin müstakîm ve amel edilebilecek hadisler olduğunu ve ondan nakledilen rivâyetlerde bir sıkıntı olmadığını belirtmiştir.⁴⁶

Ricâl ve ilel kaynaklarında Saîd b. İyâs, âlimler tarafından sika kabul edilmekle birlikte ömrünün sonlarına doğru İsmâîl b. Uleyye'den nakledilen rivâyetin aksine hafıza kaybına uğradığı kabul edilmektedir. Ancak ihtilâta uğradığı dönem hakkında farklı tarihlerin zikredildiği ve bunlar içerisinde en erken kabul edileni ise taunun meydana geldiği h. 132 olduğu görülmektedir. Ancak Halife b. Hayyât, "Tarih" adlı eserinde Eyyûb es-Sahtiyânî'nin vefat ettiği ve yaklaşık beş ay süren taunun h. 131 yılında gerçekleştiğini belirtmektedir.⁴⁷ Saîd'in taundan önce rahatsızlandığını kabul edersek bu durumda hafıza kaybına uğradığı tarih h. 130 olma ihtimalini doğurmaktadır. Bundan dolayı âlimlerin de belirttiği üzere h. 130 yılından önce tahdis ettiği rivâyetlerin müstakîm sayılıp kabul edildiğini, İbn Uleyye ve İbn Hibbân'ın görüşleri dikkate alınarak h. 141 yılına kadar yaptığı rivâyetlere ise temkinli yaklaşılarak hükümleri konusunda tevakkuf edilmesi gerektiği kanısındayız. Ancak h. 141 senesinden sonra naklettiği rivâyetlerin hiçbir değerinin olmadığı gibi bu tarihten sonra kendisinden nakledilen rivâyetlerin de münker addedildiğini belirtmeliyiz.

Hâlid b. Mihrân el-Hazzâ (ö.141-142/758)

Küreyş kabilesine mensup Abdullâh b. Âmir'in (Basra valisi) mevlâsı olduğu⁴⁸ ve sahâbeden Enes b. Mâlik'le görüştüğü rivayet edilir.⁴⁹ Hadîs

43 İbn Adî, IV, 445; el-Alâî, s. 38.

44 İbn Sa'd, IX, 261.

45 İbn Ebî Hâtim, IV, 13; İbn Adî, IV, 445-446; el-Mizzî, X, 340; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 7.

46 İbn Adî, IV, 445-446.

47 Halife Hayyât, *Târîhu Halîfe b. Hayyât*, thk. Ekrem Ziya Ömeri, Dâru't-Tâyûbe, Riyad 1985, s. 398.

48 Hayyât, *Kitâbü'l Tabakât*, thk. Ekrem Ziya Ömeri, Câmî'atü'l Bağdâd, Bağdad 1967, s. 218.

49 Zehebî, *Siyer*, VI, 190; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 533; Suyûtî, s. 71.

rivâyetinde “hafız ve sika”⁵⁰ olarak tevsîk edilen Hâlid el-Hazzâ⁵¹, münekkîd muhaddislerden sadece Ebû Hâtîm (ö. 277/890) tarafından -ihtilâta uğradığından bahsetmeksizin- “Hadisleri yazılabilir, ancak onlarla amel edilemez.” şeklinde tenkid edilmiştir.⁵² Ebu'l-Âliye, Hasan el-Basrî, Muhammed b. Sirîn, Ebû Kilâbe ve başkalarından hadis işitmiş,⁵³ kendisinden ise Muhamed b. Sirîn (hocası), Şu'be, Süfyân es-Sevrî, Hammâd b. Seleme, Hammâd b. Zeyd, İsmâil b. Uleyye ve başkaları hadis nakletmişlerdir.⁵⁴

İbn Hacer (ö. 852/1448), Hammâd b. Zeyd'den naklettiği bir rivâyette “Hâlid'in ömrünün sonlarına doğru hafızasının bozulduğunu” söylediğini belirtmiştir.⁵⁵ Ancak tetkik ettiğimiz diğer kaynaklarda Hâlid el-Hazzâ'nın ihtilâta uğradığına dair herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Ayrıca İhtilâtu'r-Ruvâti's-Sikât adlı eserin müellifi Abdulcabbâr Saîd, Hammâd b. Zeyd'den gelen rivâyetin Halid'in hafıza kaybına uğradığına dair delil olamayacağını, olsa olsa onda hafif bir zabt kusuru olduğuna yorumlanabileceğini ifade etmiştir.⁵⁶

Hanzale b. Ubeydullâh es-Sedûsî Ebû Abdurrahîm [ö. (?)

Basralı muhaddislerden olup Benî Sedûs(Katâde) mescidinde imamlık yapmıştır.⁵⁷ Enes b. Mâlik'ten hadîs işitmiş, kendisinden de Hammâd b. Zeyd, Cerîr b. Hâzîm ve Şu'be rivâyette bulunmuştur.⁵⁸ İbn Hibbân onu Sikât'ında zikretmesine rağmen başka münekkîdler tarafından tenkid edilmiştir.⁵⁹ Ömrünün sonlarına doğru hafıza kaybına uğrayan Hanzale'nin naklettiği rivâyetler zayıf kabul edilmiştir.⁶⁰ Kaynaklarda ne zaman ihtilâta

50 Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, I, 149; Suyûtî, s. 71.

51 İbn Sa'd, IX, 259; İbn Ebî Hâtîm, III, 353; el-İclî, II, 333; Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, I, 149; Suyûtî, s. 71.

52 İbn Ebî Hâtîm, III, 353; el-Mizzî, VIII, 180; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, thk. Beşâr Avvâd Ma'rûf, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1988, VI, 191; Suyûtî, s. 71.

53 el-Mizzî, VIII, 178-179; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 533.

54 el-Mizzî, VIII, 179; Zehebî, *Tehzîb*, III, 106.

55 el-Alâî, s. 29; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 534; a.mlf. *Takrîbu't-Tehzîb*, thk. Âdil Murşid, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1999, s. 131.

56 Abdulcabbâr Saîd, *İhtilâtu'r-Ruvâti's-Sikât*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd 2005, s. 163.

57 İbn Adî, III, 340-341; el-Mizzî, VII, 447.

58 Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut trz, III, 43; el-Alâî, s. 27.

59 el-Mizzî, VII, 448-449.

60 Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, III, 43; İbn Adî, III, 342-343; el-Alâî, s. 28.

uğradığı, hangi rivâyetlerinin ihtilât öncesi hangilerinin de ihtilât sonrası tahdis ettiği ile ilgili herhangi bir kayıt bulamadık.

Abdullâh b. Matar [ö. (?)]

Basralı muhaddislerden olup Ebû Reyhâne el-Basrî lakabıyla meşhur olmuştur.⁶¹ İbn Abbâs'tan (ö. 68/687) hadis işitmiş, kendisinden de İsmâil b. Uleyye, Bişr b. Mufaddal (ö.186-187/802), Vuheyb b. Hâlid (ö.165/781) ve daha başkaları rivâyette bulunmuştur.⁶² Hadîs münekkidlerince "sâlih, leyse bihi be's, sika ve sadûk" lafızlarıyla ta'dîl edilmiştir.⁶³ Bununla birlikte İbn Halfûn Muhammed b. İsmâil (ö. 636/1238), Abdullâh b. Matar'ın ömrünün sonlarına doğru hafıza kaybına uğradığını ve rahatsızlığından önce ondan rivâyette bulunanların rivâyetlerinin sâlih olduğunu belirtmiştir.⁶⁴

Kaynaklarda Abdullâh b. Matar'ın vefat zamanı, hafıza kaybına uğradığı tarih ile hangi rivâyetlerinin ihtilât sonrası olduğuna dair herhangi bir malumat tespit edemediğimizi⁶⁵ ifade etmekle birlikte kanaatimizce İbn Uleyye, Bişr b. Mufaddal ve diğer sika râvîlerin ondan ihtilât öncesi rivâyette bulunmuşlardır. Dolayısıyla bize göre Abdullâh b. Matar'dan nakledilen rivâyetlerin hükmü konusunda toptan ret yerine temkinli hareket edilerek tevakkuf edilmesi daha uygundur.

Behr b. Merrâr Ebû Muâz el-Basrî (ö. 138/755)

Basralı muhaddislerden olan Behr b. Merrâr; el-Hakem b. el-A'rec [ö. (?)], Babası Abdurrahmân b. Ebî Bekre ve dedesi Ebî Bekre'den [ö. (?)] rivâyette bulunmuş, kendisinden ise Şu'be, Hammâd b. Zeyd, Yahyâ el-Kattân ve başkaları rivâyette bulunmuştur.⁶⁶ Hadîsçilerin çoğunluğu tarafından hadis rivayetinde "sika, leyse bihi be's ve sadûk" olarak ta'dîl edilmiştir.⁶⁷

Yahyâ el-Kattân, Behr'e rastladığımda onun ihtilâta uğradığını fark ettiğini belirtmiş⁶⁸, İbn Hibbân da, Behr'in ömrünün sonlarına doğru ihtilâta uğradığını ve rivâyetleri rahatsızlık öncesi ve sonrası şeklinde birbirinden

61 el-Mizzî, XVI, 146; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 434.

62 İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 434.

63 el-Mizzî, XVI, 147; el-Alâî, s. 68; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 434-435

64 el-Alâî, s. 68; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 435.

65 Krş. Saîd, s. 116.

66 İbn Ebî Hâtim, II, 418; el-Mizzî, IV, 14-15.

67 İbn Ebî Hâtim, II, 418; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 59; Saîd, s. 116.

68 Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, II, 126; İbn Adî, II, 235.

ayırt edilmediğinden dolayı Yahyâ el-Kattân'ın ondan hadis almayı terk ettiğini belirtmiştir.⁶⁹ Bu konuda İbn Adî ise, isimlerini zikrettiğimiz âlimlerin aksine, Behr b. Merrâr tarafından tahdîs edilen hadisler içerisinde münkerlerin bulunmadığını ve yalnızca Yahyâ el-Kattân'ın onu ihtilâta uğramakla itham ettiğini belirtmiştir.⁷⁰

Nitekim kaynaklarda yaptığımız taramalar sonucunda biz de münekkitlerin çoğu tarafından tevsik edilen Behr'in ihtilâta uğradığına dair rivâyetin kaynağının sadece Yahyâ el-Kattân'a dayandığını ve ihtilâta uğradığı tarihe dair herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Buna rağmen İbn Adî'nin de belirttiği üzere her ne kadar sağlam kabul edilmiş olsa da Behr'in rivâyetleri hususunda temkinli davranılmasında fayda olacağı kanaatindeyiz.

Hilâl b. Habbân el-Basrî (ö. 144/761)

Aslen Basralı tabîilerden olup sonradan Medâin'e göçüp yerleşmiştir.⁷¹ Zazan el-Kindî [ö. (?)], Saîd b. Cübeyr (ö. 95/713), İbn Abbâs'ın Mevlâsı İkrime (ö. 107/725) ve başkalarından hadis işitmiş, kendisinden de Süfyân es-Sevrî, Huşeym b. Beşir ve başkaları rivayette bulunmuştur.⁷² "Sika ve sadûk" olarak tevsik edilmekle birlikte ömrünün sonlarına doğru hafız kaybına uğradığı söylenmekte, ancak bu hafıza kaybının başladığı zamanla ilgili olarak herhangi bir tarihten söz edilmemektedir.⁷³ Dolayısıyla tam olarak ne zaman ihtilâta uğradığı bilinmediğinden önceden sika kabul edilmiş olsa da rivâyetlerine karşı dikkatli olunması gerektiğini düşünmekteyiz.

Saîd b. Ebî Arûbe (ö. 156/773)

Basra'nın önemli muhaddîs, fakih ve abidlerinden kabul edilen İbn Ebî Arûbe⁷⁴, sahip olduğu üstün zekâsı sayesinde birçok kişinin takdirini kazanmıştır.⁷⁵ Muhaddîs ve fâkihliğinin yanı sıra müellif kimliğiyle de ön plana çıkan İbn Arûbe, hadisleri ilk defa konularına göre tasnif eden olup Zehebî (ö. 748/1347) Tezkiretu'l-Huffâz'da düştüğü kayda göre "Sünen"

69 İbn Hibbân, *Mecruhîn*, I, 221-222; el-Alâî, s. 14.

70 İbn Adî, II, 235.

71 İbn Ebî Hâtim, IX, 75; el-Alâî, s. 128.

72 el-Mizzî, XXX, 331.

73 İbn Ebî Hâtim, IX, 75; el-Alâî, s. 128.

74 İbn Hibbân, *Meşâhiru Ulemâi'l-Emsâr*, thk. Mecdî b. Mansûr, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1995, s. 188.

75 İbn Ebî Hâtim, IV, 65; el-Mizzî, XI, 8-9; Zehebî, *Siyer*, VI, 415.

türünün ilk örneğini de o te'lif etmiştir.⁷⁶ Hadis rivâyetinde “hafız ve sika”⁷⁷ olarak tevsik edilen İbn Ebî Arûbe, ömrünün sonlarına doğru hafıza kaybına uğramış⁷⁸ ve o tarihten sonra kendisinden yapılan rivâyetler tenkid edilmiş hatta kerih görülmüştür.⁷⁹

Kaynaklarda hakkındaki bilgiler arasında ömrünün sonlarına doğru hafıza kaybına uğradığı ile ilgili herhangi bir ihtilaf bulunmamakla beraber bu rahatsızlığın başlangıç tarih hakkında farklı rivâyetler zikredilmektedir. Mesela Yezîd b. Hârûn, h. 140 yılında İbn Ebî Arûbe ile karşılaştığında kendisinde ihtilâta dair herhangi bir emareye rastlamadığını; ancak h. 142 yılında tekrar karşılaştığında ise rivâyetlerinin insanlar tarafından hoş karşılanmadığını müşahede ettiğini belirtmiştir.⁸⁰ İbn Hacer de, İbn Ebî Arûbe'nin h. 132 senesinde hafıza rahatsızlığı geçirdiğine dair rivâyetlerin olduğunu; fakat bu tarihin, aralarında Yahyâ el-Kattân'ın da bulunduğu bazı münekkîd hadis âlimleri tarafından kabul görmediğini ifade etmiştir.⁸¹ İbn Adî ise Yahyâ b. Maîn'den onun İbn Arûbe'nin h. 142 senesinde Basra'da İbrâhim b. Abdullâh b. Hasan'ın ağır hezimetini ile sonuçlanan isyandan sonra hafızasının bozulduğunu, rahatsızlanmadan önce ondan rivâyette bulunanların hadislerinin sağlam olduğunu; ancak o tarihten sonra nakledenlerin rivâyetlerinin ise “leyse bi şey” hükmünde olduğunu söylediğini aktarmıştır.⁸² Ayrıca kaynaklarda İbn Ebî Arûbe'nin h. 145 senesinde ihtilâta uğradığına dair rivâyetler de bulunmaktadır.⁸³

Vekî' b. Cerrâh (ö. 197/812), Muhammed b. Ömer el-Mevsilî (ö. [?]) ile Mu'âf b. İmrân'ın (ö. [?]) ihtilâttan sonra Saîd b. Ebî Arûbe'den işit-

76 Bkz. Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, I, 177.

77 Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, I, 177; Suyûtî, s. 85.

78 İbn Sa'd, IX, 273; el-İclî, I, 403-404; İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 400.

79 İbn Hibbân, *Meşâhir*, s. 188.

80 Zehebî, *Siyer*, VI, 415.

81 İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 35.

82 İbn Adî, IV, 446-447; el-Alâî, s. 41-42; Halife b. Hayyat ile Taberî (bkz. Hayyat, *Tarih*, s. 422-423; Taberî, VII, 622-623), büyük bir hezimetle sonuçlanan İbrâhim b. Abdullâh isyanının h. 145 yılında gerçekleştiğini belirtmişlerdir. Bu bilgi dikkate alındığında İbn Ebî Arûbe'nin h. 145 yılında hafıza kaybına uğradığı ile ilgili görüşün doğru olması mümkün görünmektedir.

83 Mesela bkz. Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, thk. Ali Muhammed Becavî, Darü'l-Ma'rife, Beyrut trz, II, 151; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 34; Ancak İbn Hibbân, ölüm tarihini h. 150 kabul ettiği için ömrünün son beş yılında hafıza kaybına uğradığını iddia etmektedir. Bkz. İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 360.

tikleri hadislerin bir kıymetinin olmadığını belirtmiştir.⁸⁴ Yahyâ b. Maîn de Saîd b. Ebî Arûbe'nin semâ yönünden en güvenilir râvîsi olan Abde b. Süleyman'ın (ö. 187/803) ihtilât sonrasında bile ondan hadis almaya devam ettiğini söylerken,⁸⁵ Sureyc b. Yûnus (ö. 235/849) ise Abde'nin ihtilâttan sonra ondan hadis nakletmediğini söylemiştir.⁸⁶ Aynı şekilde Abdurrahmân b. Mehdî de muhtelit olduktan sonra Ğunder'in (ö. 193-194/808) ondan hadis semâ ettiğini rivâyet etmiş⁸⁷; Ebû Nu'aym (ö. [?]) isminde biri ise Ğunder'in ondan sadece iki hadis naklettiğini, ihtilât sonrasında da hadis almayı terk ettiğini belirtmiştir.⁸⁸

Saîd b. Ebî Arûbe'nin ömrünün sonlarına doğru ihtilâta maruz kalmakla birlikte önceden sika olduğunda herhangi bir şüphe bulunmamaktadır. Nitekim Yahyâ el-Kattân "Biz Şu'be, Hişâm (ö. 153/770) ve Saîd b. Ebî Arûbe'den bir hadis işittiğimizde, onu sanki sahibinden işitmişiz gibi kabul edip doğruluğundan hiç şüphe etmezdik."⁸⁹ İbn Adî; onun sikalardan olduğunu, kendisine ait çok sayıda eserinin bulunduğunu, ihtilâttan önceki rivâyetlerinin sahîh ve hüccet kabul edildiğini, ihtilât sonrası rivâyetlerine ise itimat edilemeyeceğini ve kendisinden birçok hadis imamının rivâyette bulunduğunu⁹⁰, İbn Hibbân da "ihtilât öncesinde ondan nakledilen rivâyetlerin sahîh olduğunu ve hüccet sayılmasında herhangi bir sakıncanın bulunmadığını; lakin rahatsızlandıktan sonraki zamanlarda nakledilenlerin ise hiçbir kıymetinin olmadığını ve delil olarak da kullanılmayacağını belirtmişlerken⁹¹ Nesâî ise hafıza bozukluğu sonrası rivâyet ettiği hadisleri "leyse bi şey" lafzıyla taz'îf etmiştir.⁹²

Yukarıda da belirttiğimiz üzere Saîd b. Ebî Arûbe'nin hafıza kaybına uğradığı zamanla ilgili olarak kaynaklarda h. 132, 142 ve 145 seneleri zikredilmektedir. Bundan dolayı bizce h. 132 yılından sonra naklettiği hadislere

84 Zehebî, *Siyer*, VI, 416; a.mlf. *Mizân*, II, 152.

85 Zehebî, *Siyer*, VI, 416 (ancak aynı sayfada Zehebî muallak olarak Abde b. Süleymân'dan naklettiği bir rivâyete göre o şöyle demiştir: "İhtilât döneminde ondan (Saîd b. Ebî Arûbe'den) semâ ettim"); el-Alâî, s. 43.

86 İbn Adî, IV, 446.

87 İbn Adî, IV, 447; Zehebî, *Siyer*, VI, 416; el-Alâî, s. 43.

88 İbn Adî, IV, 446; Zehebî, *Mizân*, II, 151; el-Alâî, s. 42.

89 Zehebî, *Mizân*, II, 151.

90 Bkz. İbn Adî, IV, 451.

91 İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 34.

92 Nesâî, s. 189.

yaklaşım hususunda ihtiyat gereği tevakkuf edilmesi, h. 145 yılından sonra tahdis ettiklerinin ise merdûd sayılması gerekir. Ayrıca ihtilât döneminde ondan rivâyette bulunan Abde b. Süleymân ve Ğunder gibi sika râvîlerin de rivâyetlerine de temkinli yaklaşılarak itibar için yazılabileceği kanısındayız.

Cerîr b. Hâzim Ebu'n-Nadr el-Basrî (ö.170/786)

Basra'nın önemli âlim ve mühaddislerinden olan Cerîr b. Hâzim'in⁹³ h. 85 senesinde doğduğu rivâyet edilir.⁹⁴ Kaynaklarda hadîs rivâyetinde sika kabul edilen Cerîr'in⁹⁵, ömrünün sonlarına doğru ihtilâta uğradığını bildiren birtakım rivâyetler bulunmaktadır.⁹⁶

Nitekim Ebû Hâtim, Cerîr'in ömrünün son senesinde hafıza kaybına uğradığını⁹⁷, Abdurrahmân b. Mehdî ise Cerîr'in hadîs konusunda bilgi sahibi olan çocuklarının, babalarının durumunu fark ettikleri andan itibaren onun hadîs rivâyetinde bulunmasına engel olduklarını⁹⁸ ve Yahyâ b. Maîn de onun Katâde'den rivâyet ettiği hadîsler haricindeki rivâyetlerinin sahih olduğunu⁹⁹ belirtmiştir. Öte taraftan İbn Adî ise ihtilâta uğrayıp uğramadığından hiç söz etmeden Eyyûb es-Sahtiyânî, Hammâd b. Zeyd, İbn Avn (ö. 151/768) ve Süfyân es-Sevrî (ö. 161/777) gibi önde gelen hadîs bilginlerinin kendisinden rivâyette bulunduğu sika râvîlerden biri olduğunu söyleyerek onu kesin bir ifadeyle ta'dîl etmiştir.¹⁰⁰

Cerîr b. Hâzim'in ihtilâta uğradığı tarihin belli olması ve aynı zamanda ehli hadîsten kabul edilen çocuklarının da muhtelit olduktan sonra onu hadîs tahdis etmekten men etmelerinden olsa gerek kaynaklarda doğrudan rivâyetleri aleyhinde herhangi bir beyan bulunmamaktadır.

Hammâd b. Seleme (ö. 167/783)

Basralı muhaddislerden kabul edilen Hammâd, Sâbit el-Bunânî'nin en sağlam talebesi olarak kabul edilir.¹⁰¹ Sâbit el-Bunânî, Katâde, Humejd et-

93 Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, I, 199.

94 İbn Sa'd, IX, 278.

95 el-Mizzî, IV, 527-528.

96 Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, I, 199; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 295.

97 İbn Ebî Hâtim, II, 505; el-Alâî, s. 16; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 295.

98 İbn Ebî Hâtim, II, 505; el-Mizzî, IV, 528; Zehebî, *Siyer*, VII, 101.

99 İbn Adî, II, 345-355; el-Mizzî, IV, 528-529.

100 İbn Adî, II, 355.

101 İbn Hacer, *Takrîb*, s. 117.

Tavîl, Eyyûb es-Sahtiyânî ve daha başkalarından hadis almış, kendisinden de başta Süfyân es-Sevrî, Abdullâh b. Mubârek, Abdurrahmân b. Mehdî ve Yahyâ el-Kattân olmak üzere birçok kişi rivâyette bulunmuştur.¹⁰²

Zehebî, onu “şeyhülislam” olarak vasıflandırarak örnek alınması gereken mümtaz şahsiyetlerden biri olduğunu belirtmiştir.¹⁰³ İbn Hacer hariç hadis münekkitleri; hadislerini terk etmeyi gerektirecek herhangi bir kusurunun olmadığını¹⁰⁴, kendisinin hadis rivâyetinde “sika”¹⁰⁵ ve “hafız”¹⁰⁶ olduğunu söylemişlerdir.

İbn Hacer ise, Hammâd’ın ömrünün sonlarına doğru hafızasının bozulduğunu ve bundan dolayı da Buhârî’nin ondan rivâyette bulunmadığını zikretmiştir.¹⁰⁷ Ancak kaynak taramalarımız sonucunda İbn Hacer’in kitapları hariç hiçbir eserde Hammâd’ın ihtilâta uğradığına dair bir bilgiye rastlayamadık. Nitekim Abdulcabbâr Saîd de “Hammâd b. Zeyd muhtelit değildir. Sadece ömrünün sonlarına doğru yaşlılıktan kaynaklanan hafif ‘sûu’l-hıfz’a maruz kalmıştır ki bu da ihtilât sayılamaz”.¹⁰⁸ Dolayısıyla bize göre Hammad b. Seleme, muhtelit râvîler arasında zikredilmemeli; ancak yaşlılıktan kaynaklanan cüzî hıfz problemi yüzünden ömrünün sonlarına doğru rivâyet ettiği hadisler ile o dönemde kendisinden rivâyette bulunan râvîler tespit edilmeli ve onlara temkinli yaklaşılmalıdır.

Abdulvahâb b. Abdulmecîd b. Salt es-Sekafî (ö. 198/813)

Hicrî 108 yılında Basra’da doğmuş,¹⁰⁹ h. 194 yılında aynı yerde vefat etmiştir.¹¹⁰ Eyyûb es-Sahtiyânî, Yahyâ b. Ebî Kesîr, Saîd b. Ebî Arûbe ve Hâlid b. el-Hazzâ gibi dönemin ileri gelen muhaddis ve fakihlerinden hadis almış;

102 el-Mizzî, VII, 254-259; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 481.

103 Zehebî, *Siyer*, VII, 444.

104 İclî, I, 320; İbn Hibbân, *Meşâhir*, s. 188; el-Mizzî, VII, 264-267; İbn Receb el-Hanbelî, Zeynuddîn Ebi’l-Ferec Abdîrrahmân b. Ahmed, *Şerhu ‘İleli’t-Tirmizî*, thk. Nureddîn Itr, Dâru’l-Maslâh, Dımaşk 1978, I, 128-129.

105 İbn Ebî Hâtim, III, 142; İclî, I, 319; İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 216; el-Mizzî, VII, 261; Zehebî, *Siyer*, VII, 448; İbn Receb, I, 127.

106 Zehebî, *Tezkiretu’l-Huffâz*, I, 202; Suyûtî, s. 94.

107 İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 482; a. mlf. *Takrîb*, s. 117; el-Alâî, s. 25.

108 Saîd, s. 161.

109 İbn Sa’d, IX, 291.

110 İbn Sa’d, IX, 290; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşâr Avvâd Ma’ruf, Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, Beyrût 2001, XII, 273.

aynı şekilde kendisinden de İmâm-ı Şafiî (ö. 204/819), Yahyâ b. Maîn, Ali el-Medîni, Ahmed b. Hanbel gibi dönemin ileri gelen muhaddis ve müctehid imamları rivâyette bulunmuştur.¹¹¹

İbn Sa'd'ın "Onda biraz zayıflık vardır."¹¹² sözü dışında münekkitler tarafından genel olarak hadis rivâyetine ehliyet bakımından "sika" kabul edilmiştir.¹¹³ İbn Salt hadislerini genellikle sema yoluyla almaya dikkat etmekle birlikte bazı hocalarından kitabet yoluyla da hadis aldığı olmuştur. Nitekim Ali el-Medîni şeyhi İbn Salt'ın, Yahyâ el-Kattân'ın rivâyetlerini kitâbet yoluyla nakleden en sağlam râvî olduğunu¹¹⁴ belirtmiştir.

Bununla birlikte kaynaklarda zamanı tam olarak belirtilmemekle birlikte İbn Salt'ın ömrünün sonlarında ihtilâta uğradığına dair bilgiler mevcuttur. Bu konuda Yahyâ b. Maîn, onun ömrünün sonlarına doğru; Ukbe b. Mukrem el-'Ammî (ö. 243/857), ömrünün son üç veya dört senesinde ihtilâta uğradığını söylemiş¹¹⁵; Zehebî ise "imâm, hafız ve hüccet" tadil lafızlarıyla tevsik ettikten sonra ömrünün sonlarına doğru ihtilâta uğradığını, ancak rahatsızlığı döneminde rivâyette bulunmadığı için bu durumun rivâyetlerine zarar vermediğini belirtmiştir.¹¹⁶ Zehebî'nin açıklamalarına rağmen İbn Salt'ın h. 190 yılından sonra yaptığı rivâyetlere ihtiyat gereği temkinli yaklaşılmasının daha doğru olacağı düşüncesindeyiz.

Kureyş b. Enes el-Basrî (ö. 208-209/823)

Basralı muhaddislerden kabul edilen Kureyş b. Enes, daha sonraki dönemlerde Mısır'a yerleşmiştir. Hammâd b. Seleme, Humeyd et-Tavîl (ö. 143/760), Şu'be ve başkalarından rivâyette bulunmuş; kendisinden de Ali el-Medîni, Bundâr, Muhammed b. Musennâ (ö. 252/866), Yahyâ b. Maîn ve başkaları hadis işitmişlerdir.¹¹⁷ Âlimler tarafından sika kabul edilen Kureyş'in, kaynaklarda ömrünün sonlarına doğru hafıza kaybına uğradığı rivâyet edilmektedir.¹¹⁸ Buhârî, Kureyş'in son altı yılında hafıza bozukluğu yaşadığı

111 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XII, 271-272.

112 İbn Sa'd, IX, 290.

113 İclî, II, 108; Zehebî, *Siyer*, IX, 239.

114 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XII, 274; Zehebî, *Siyer*, IX, 238.

115 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XII, 275-276; Zehebî, *Siyer*, IX, 238.

116 Zehebî, *Siyer*, IX, 237-239.

117 el-Mizzî, XXIII, 585-586.

118 Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VII, 195; İbn Ebî Hâtîm, VII, 142-143; el-Mizzî, XXIII, 586-587; el-Alâî, s. 98.

ğını ve h. 209 yılında vefat ettiğini,¹¹⁹ İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938) ise onun h. 202 yılında ihtilâta uğradığını ve h. 208 yılında vefat ettiğini belirtmiştir.¹²⁰

Hadiste “sika” kabul edilen Kureyş’in, Buhârî ve İbn Ebî Hâtim’in verdiği bilgilere göre ömrünün son altı yılında ihtilâta uğradığı anlaşılmaktadır. Bundan dolayı son altı yılında kendisinden rivayette bulunan ravilerin naklettikleri hadisler reddedilmektedir. Ayrıca Buhârî ile İbn Ebî Hâtim’in zikrettikleri tarihler arasından bir yıl olduğundan dolayı Kureyş’in h. 202 yılında rivâyet ettiği hadislerle de ihtiyatlı yaklaşılmasında fayda mülâhaza etmekteyiz.

Affân b. Müslim (ö. 220/835)

Hicrî 134 senesinde doğduğu tahmin edilmekte¹²¹ olan Affân b. Müslim aslen Basralı olup daha sonraki dönemlerde Bağdat’a göç ederek oraya yerleşmiştir.¹²² Hadis rivâyetinde sağlamlığıyla bilinen Affân, münekkitler tarafından “sika, sebt, hüccet, kesîru’l-hadîs, imâm, metin ve mutkin” gibi ta’dîlin en üst lafızlarıyla tevsik edilmiştir.¹²³

Affân’ın ömrünün sonlarına doğru hafıza kaybına uğradığını iddia eden Ahmed b. Ebî Hayseme (ö. 279/892), onun ölümüne yakın bir tarihte (h. 219) rahatsızlandığını ve bu süreçte kendisinden hadis rivâyet etmeyi hoş karşılamadıklarını belirtmiştir¹²⁴. Yapılan bu ithama karşı Zehebî, Affân’da meydana gelen değişikliğin vefatına yakın bir dönemde geçirdiği hastalıktan kaynaklandığını ve bu rahatsızlıktan sonra hadis tahdis etmediği için rivâyetlerinin sıhhatine zarar vermediğini ifade etmiştir.¹²⁵ Dolayısıyla bize göre Affân b. Müslim’in muhtelit râvîler arasında mütalaa edilmesi doğru değildir.

Ârim (Ebû Nu’mân Muhammed b. Fadl el-Basrî) (ö. 224/839)

Basralı muhaddislerden olup h. 140 yıllarında doğduğu rivayet edilir. Hammâd b. Seleme, Cerîr b. Hâzım, Vuheyb ve başkalarından hadis işiten Ârim’in¹²⁶ h. 224 yılında Basra’da vefat ettiği rivayet edilmektedir.¹²⁷

119 el-Mizzî, XXIII, 587.

120 İbn Ebî Hâtim, VII, 142.

121 İbn Sa’d, IX, 300; Zehebî, *Siyer*, X, 242.

122 İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 522; M. Yaşar, Kandemir, “Affân b. Müslim”, *DİA*, Ankara 1988, I, 399.

123 İbn Sa’d, IX, 300; el-Mizzî, XX, 172; Zehebî, *Siyer*, X, 243.

124 Zehebî, *Siyer*, X, 253-254; el-Alâî, s. 86.

125 Zehebî, *Siyer*, X, 253-254; el-Alâî, s. 86.

126 Zehebî, *Siyer*, X, 265-266.

127 İbn Sa’d, X, 306.

Buhârî'nin hocalarından olan¹²⁸ ve hadis rivâyetinde "sika" kabul edilen Ârim'in ömrünün sonlarına doğru rahatsızlanarak aklî dengesini kaybettiği rivâyet edilmektedir. Ebû Hâtim, h. 220 senesinden önce Ârim'in naklettiği rivâyetlerin sağlam olduğunu; ancak o tarihten sonra ondan alınan hadislerin ise reddedildiğini ifade etmektedir.¹²⁹ Ebû Dâvud et-Tayâlisî ise Ârim'in h. 213 senesinde hafıza sorunu yaşamasına rağmen daha sonra iyileştiğini, ancak h. 216 senesinde rahatsızlığının tekrar nüksettiğini belirtmektedir.¹³⁰ Ebû Dâvud'un bu rivâyetini destekleme mahiyetinde İbrâhîm el-Harbî (ö. 285/898), Ârim'in yanına uğradığımda İbn Mubârek'e nispet edilen bir beyiti farklı bir şekilde okuyunca onun hafıza sorunu yaşadığını fark ettiğini belirtmiştir. Ukaylî (ö. 322/934), bu hadisenin h. 217 senesinde vuku bulunduğunu belirtmektedir.¹³¹ Ancak Ali b. Abdulazîz'den [ö. (?)] rivâyetle, h. 219 senesinde Buhârî'nin de es-Sahîh'inde tahriç ettiği " Yarım hurma bile olsa sadaka vererek kendinizi ateşten muhafaza ediniz." rivâyetini Ârim'den bizzat duyduğunu belirtmektedir.¹³² İbn Hibbân Kitabu'l-Mecruhîn adlı eserinde ise, Ârim'in ömrünün sonlarına doğru hafızasını kaybedip rivâyetlerini birbirine karıştırdığını, rivâyetleri arasına münkerlerin bulunduğunu, rahatsızlanmadan önce kendisinden nakledilen rivâyetlerin sağlam olduğunu, rahatsızlığından sonra nakledilenlerin ise hoşuna gitmediğini ifade ederek her iki dönem râvîlerin aktardıkları rivayetleri birbirlerinden ayırmanın imkânsız oluşundan dolayı onun tahdis ettiği bütün rivayetlerin terk edilmesi ve amel edilmemesi gerektiğini¹³³ belirtmiştir.

Öte taraftan Dârekutnî (ö. 385/995), Ârim'in ömrünün son yıllarında ihtilâta uğradığını; ancak bu dönemde kendisine nispet edilebilecek herhangi münker bir rivâyetinin olmadığını¹³⁴ söylemiş, el-Alâî ise İbn Hibbân'ın Ârim hakkındaki düşüncelerinin abartılı ve mesnedsiz olduğunu söyledikten sonra söylediklerini temellendirmek babında büyük muhaddislerden Buhârî, Müslim (ö. 261/874), Ahmed b. Hanbel, Abd b. Humeyd (ö. 249/863)

128 el-Alâî, s. 116.

129 İbn Ebî Hâtim, VIII, 58-59; el-Mizzî, XXVI, 290.

130 Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ b. Hammâd el-Ukaylî, *Kitâbü'd-Duafâi'l-Kebîr*, thk. Abdulmut'î Emîn Kal'acî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1998, IV, 121-122; Zehebî, *Siyer*, X, 267.

131 Ukaylî, IV, 123; Zehebî, *Siyer*, X, 268.

132 Buhârî, Zekât, 10; Ukaylî, IV, 122.

133 İbn Hibbân, *Mecruhîn*, II, 311-312; Zehebî, *Siyer*, X, 267-268.

134 Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, I, 410; el-Alâî, s. 117.

gibi âlimlerin ondan hadis naklettiğini de kaydetmiştir.¹³⁵ Ukaylî de onun hafıza rahatsızlığına uğramadan önce naklettiği rivâyetlerinde bir sorun olmayıp sağlam olduklarını ifade etmiştir.¹³⁶ Ayrıca Ebû Hâtim, Ebû Zür'a (ö. 264/877), Ebû Müslim el-Keccî, Muhammed b. Musennâ, Muhammed b. Yahyâ es-Zuhlî (ö. 258/872), İbn Vâre (ö. 258/872), el-Fesevî (ö. 277/890) ve daha birçok meşhur hadis âlimi de ondan hadis rivâyet etmiştir.¹³⁷

Ârim'in ömrünün sonlarına doğru zihnî bir rahatsızlık yaşadığı ve ihtilâta uğradığı hadis uzmanı âlimler tarafından ittifakla kabul edilen bir husustur. Ancak rivâyetlerine itibar edilebilmesi için tam olarak ne zaman rahatsızlandığı ve o günden itibaren kimlerin ondan hadis aldığı tespit edilmesi gerekir. Yukarıda da belirttiğimiz üzere bununla ilgili farklı tarihlerden bahsedilmektedir. O bilgiler beraber düşünüldüğünde h. 224 senesinde vefat eden Ârim'in h. 116 veya h. 220 yıllarında hafıza kaybına uğradığı ve bunun da ömrünün son dört veya sekiz senesine tekabül ettiği görülmektedir. Aynı şekilde yukarıda zikrettiğimiz üzere kaynaklarda her iki görüşü de teyit eden başka rivâyetlerin olması bu konu hakkında kesin bir tarih belirlemeyi zorlaştırmaktadır. Şayet h. 116 yılını haber veren bilgi esas alınır bu takdirde Buhârî ve başka müelliflerin eserlerine tahric ettikleri "sadaka" hadisinin zayıf addedilmesi gerekmektedir. Bundan dolayı Ârim'den Hicrî 216 ile 220 yılları arasında nakledilen rivâyetlere ihtiyatla yaklaşılması, h. 220 yılından sonra yapılan rivâyetlerin ise kesin olarak reddedilmesi gerektiği kanısındayız. Ayrıca yukarıda isimlerini zikrettiğimiz münnekid âlimlerin Ârim'den rivâyette bulunması, hadis rivayetinde tevsik edilmesi ve el-Alâî'nin de İbn Hibbân tarafından yapılan ithamların mesnedsiz olduğunu belirtmesi üzere İbn Hibbân'ın görüşünü geçersiz kılmakta ve bu görüşünde müteşeddit davranıp teferrüd ettiği daha iyi anlaşılabilir olacaktır.

Abdumelik b. Muhammed Ebû Kilâbe er-Rikâşî (ö. 276/889)

Hicrî 190 senesinde Basra'da doğan Ebû Kilâbe, daha sonraki dönemlerde Bağdât'a göçerek oraya yerleşmiştir.¹³⁸ Ebû Dâvud et-Tayâlisî, Ebu'l-Velîd et-Tayâlisî (ö. 227/841), Ravh b. Ubâde (ö. 205/820) ve başkalarından hadis almış, kendisinden de İbn Mâce (ö. 273/886), Osmân el-Keccî, et-Taberî (ö.

135 el-Alâî, s. 117.

136 Ukaylî, IV, 123.

137 el-Mizzî, XXVI, 288-289.

138 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XII, 177-178; el-Mizzî, XVIII, 401-404; Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, II, 580.

310/922) ve daha başka tanınmış hadis âlimi rivâyette bulunmuştur.¹³⁹ Hadis münekkitleri tarafından hafızası övülmüş, hadis rivayetinde ise “sika, me’ mûn ve sadûk” olarak tevsik edilmiştir.¹⁴⁰

Basra’da ikamet ettiği sıralarda herhangi bir hafıza rahatsızlığı yaşamadığı; ancak Bağdât’ta yerleştikten sonra ihtilâta uğradığı söylenmektedir. Nitekim İbn Huzeyme’nin (ö. 311/923), Basra’dayken ondan hadis aldığını ve orada ikamet ettiği süre zarfında ihtilâta uğramadığını; ancak Bağdât’a gittikten sonra rahatsızlandığı¹⁴¹ söylemesi, Ebû Dâvud es-Sicistânî’nin “Ebû Kilâbe hadis rivâyetinde sağlam birisidir. Basra’da olduğum zaman kendisinden hadis alırdım.”¹⁴² demesi de bu bilgiyi doğrulamaktadır.

Kaynaklarda Ebû Kilâbe’nin Basra’da olduğu esnada ihtilâta uğradığına dair herhangi bir bilgiye rastlamadığımız için onun Bağdât’a göçtükten sonra bu rahatsızlığa duçar olduğu kesinlik kazanmaktadır. Bu durumda Ebû Kilâbe’nin Basra dönemine denk gelen rivâyetleri makbul, ihtilât tarihi belli olmadığından dolayı Bağdât’ta tahdis ettiği rivayetlerini toptan reddetmeyip onlara temkinli yaklaşılması veya tevakkuf edilmesi gerekir.¹⁴³

Sonuç

Bu araştırmamız, hadis rivâyetinde sika kabul edilen bir râvîye sonradan arız olan ve rivâyetlerinin reddini gerektiren “ihtilât” rahatsızlığına bazı Basralı râvîlerin de duçar olduğunu göstermiştir. Kaynaklarda ihtilâta uğrayan Basralı sika râvîler olarak isimlerini zikrettiğimiz kişileri tespit edebildik. Muhtemelen kaynaklarda isimlerini tespit edemediğimiz başka sika râvîler de mevcuttur. Basra’da muhtelit olarak itham edilen muhaddislerin bir kısmının hafıza kaybına uğradıkları tarihler hususunda ihtilaf olmakla birlikte rahatsızlıklarının başlama zamanını tespit edebildik. Böyle bilgiye sahip olunması bu âlimlerin ihtilât öncesi naklettikleri rivâyetlerine itibar kazandırmaktadır. Aynı şekilde rahatsızlık tarihlerinde ihtilaf bulunan muhtelitlerin, zikredilen tarihler arasında naklettikleri rivayetlerin hükmü konusunda tevakkuf edilmesi, rahatsızlık tarihleri bilinmeyen muhtelitlerden nakledilen rivâyetlerin ise toptancı bir şekilde reddedilmesi yerine temkinli yaklaşarak itibar için

139 el-Mizzî, XVIII, 401-402.

140 el-Mizzî, XVIII, 403; Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, II, 580; Saîd, s. 119.

141 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XII, 180; el-Alâî, s. 78.

142 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XII, 180.

143 Bkz. Saîd, s. 119-120.

araştırılmasında fayda olacaktır. Ayrıca ithamda bulunan âlimlerin görüşlerinin de karşılaştırılarak zann-ı galip olanın tercih edilmesi daha yararlı olacaktır. Çünkü Affan b. Müslim gibi bazı râvîler ölümlerine yakın zamanda geçirdikleri normal rahatsızlıklar da bazı münekkitler tarafından ihtilât olarak kabul edilmiştir. Sonuç olarak Basra'da ihtilâta uğrayan sika râvîlerin, rahatsızlık öncesi rivâyet ettikleri rivâyetlerinin münekkidlerin ekseriyeti tarafından sahih ve müstakim olduklarını ve hüccet olarak kullanılmasında hiçbir engelin olmadığı kabul edilmektedir.

Kaynakça

- el-Alâî, Ebû Saîd Selâhaddîn Halîl b. Keykeldî, *Kitâbu'l-Muhtelitîn*, thk. Rifat Fevzî Abdülmuttalib-Ali Abdülbasit Mezîd, Mektebetü'l-Hancî, Kâhire 1996.
- Aşikkutlu, Emin, *Hadiste Ricâl Tenkîdi*, İFAV, İstanbul 1997.
- Aydınlu, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İFAV, İstanbul 2013.
- Bakır, Abdulhâlık, "Basra", *DİA*, V, Ankara 1992.
- el-Belâzurî, Ahmed b. Yahya b. Cabir, *Fütûhu'l-Buldân*, thk. Abdullâh Enis et-Tübbâ- Ömer Enis et-Tübbâ, Beyrut 1987.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *et-Tarihü'l-Kebîr*, Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut trz, I-XII.
- *es-Sahîh*, thk. Muhammed Nizâr Temîm-Heysen Nizâr Temîm, Dâru'l-Kamer, Beyrut trz.
- el-Hamîsî, Abdurrahmân b. İbrâhîm, *Mu'cemu'l-'Ulumi'l-Hadîsi'n-Nebevî*, Dâru İbn Hazm, Sana', trz.
- Halaçoğlu, Yusuf, "Basra", *DİA*, V Ankara 1992.
- Hartman, Richard, "Basra", *İslam Ansiklopedisi*, Tevsi', Besim Darkot-M, Tayyib Gökbilgin, M.E.B., II, Eskişehir 1997.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit, *el-Kifâye fi İlmi'r-Rivâye*, thk. Zekeriyâ Umeyrât, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1971.
- Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrût 2001, I-XVII.
- Hayyât, Halîfe, *Târîhu Halîfe b. Hayyât*, thk. Ekrem Ziya Ömerî, Dâru't-Tâyyube, Riyad 1985

----- *Kitâbü'l Tabakât*, thk. Ekrem Ziya Ömeri, Câmi'atü'l Bağdâd, Bağdad 1967

İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah el-Curcânî, *el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl*, thk. Âdil Ahmed- Alî Muhammed, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut trz, I-IX.

İbn Ebî Hâtim, Abdurrahman er-Râzî, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1953, I-IX.

İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Muhammed b. Muhammed, *el-Kâmil fi't-Târîh*, thk. Ebu'l-Fida Abdullah el-Kâdî, Beyrut 1987, I-XI.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şehâbeddîn Ahmed b. Hacer el-Askalânî, *Nuhbetü'l-Fiker fi Mustalahi Ehli'l-Eser*, thk. Abdulhumejd b. Sâlih, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2006.

----- *Tehzîbü't-tehzîb*, thk. İbrâhîmZeybak-Âdil Mürşid, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut trz, I-IV.

----- *Takrîbu't-Tehzîb*, thk. Âdil Mürşid, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1999

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Kitâbu'l-Mecruhîn mine'l-Muhaddisîn*, thk. Hamdî Abdulmecîd es-Selefî, Dâru'l-Sami'î, Riyâd 2000, I-II.

----- *Kitabü's-Sikât*, thk. Muhammed Abdu'l-Mü'id Hân, Dâiretü'l-Meârifi'l-Osmâniyye, Haydarâbâd 1973, I-X.

----- *Meşâhîru Ulemâi'l-Emsâr*, thk. Mecdî b. Mansûr, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1995.

İbn Manzur, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânu'l-Arab*, thk. Abdullâh Ali el-Kebîr-Muhammed Ahmed Hasbillâh-Hâşim Muhammed eş-Şâzeli, Daru'l-Me'ârif, Kahire trz.

İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Munî', *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, thk. Alî Muhammed Ömer, Mektebetü'l Hancı, Kâhire 2001, I-XI.

Kandemir, M. Yaşar, "Affân b. Müslim", *DİA*, I, Ankara 1988.

Kaya, Mehmet Fatih, *Hadis Usûlünde İhtlât*, Rihle Kitap, İstanbul 2011.

Saîd, Abdulcabbâr, *İhtilâtu'r-Ruvâti's-Sikât*, Mektebetü'r-Rüşd, 2005 Riyâd

İbn Receb el-Hanbelî, Zeynuddîn Ebi'l-Ferec Abdirrahmân b. Ahmed, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, thk. Nureddîn İtr, Dâru'l-Maslâh, Dımaşk 1978.

- el-Mizzî, Ebû'l-Haccâc Yusûf b. ez-Zekî, *Tehzîbu'l-Kemal fî Esmâ'ir-Rical*, thk. Beşâr Avvâd Ma'rûf, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1983, I-XXXV.
- Nâcî, Abdülcebbâr, *el-Medârisü'l-Târîhiyeti'l-İslâmiye (Medresetü'l-Basrati Enmûzecen)*, Merkezü'l-Âkâdemî lî Ebhâs, Beyrut 2013.
- *Târihu'l-Hareketi'l-Fikriyye fî'l-Basrati fî'l-'Asri'l-İslâmî*, Dâru'l-Hikme Câmi'atü'l-Basra, Basra 1991.
- Nesâî, Ahmed b. Şu'ayb, *Kitâbü'd-Du'afâ ve'l-Metrûkîn*, thk. Mahmûd İbrâhim Zâyed, Darü'l-Ma'rife, Beyrut 1986.
- Sâlih, Ahmed Ali, *et-Tanzîmâtü'l-İçtimâ'iyye ve'l-İktisâdiyye fî'l-Basra*, Matba'atü'l-Ma'ârif, Bağdat 1953.
- Sandıkçı, Kemal, *İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasında Hadîs*, DİB, Ankara 1991
- Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman b. Muhammed, *Tabakâtü'l-Huffâz*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut 1983
- Taberî, Ebû'l-Cafer Muhammed b. Cerîr, *Tarihu'l-Taberi*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-Me'arif, Kahire 1967, I-XI
- Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ b. Hammâd, *Kitâbü'd-Duafâ'l-Kebîr*, thk. Abdulmut'î Emîn Kal'acî, I-IV, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut 1998, I-IV
- el-İclî, Ebu'l-Hasen Ahmed b. Abdullah, *Ma'rifetü's-sikât*, thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî, Matba'tü'l Medine, Kahire 1404, I-II
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Tezkiretü'l-Huffâz*, Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut trz, I-IV
- *Tehzîbu Tehzîbu'l-Kemal fî Esmâ'ir-Rical*, thk. Ğuneym Abbâs Ğuneym-Mecdî's-Seyyid Emîn, el-Fâruku'l-Hadîs, Kahire 2003, I-XI
- *Mîzânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, thk. Ali Muhammed Becavî, Darü'l-Ma'rife, Beyrut trs, I-IV
- *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Beşâr Avvâd Ma'rûf, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1988, I-XXV